

 <http://orcid.org/0000-0001-5322-2828>

Karolina Górniak-Prasnal

Uniwersytet Jagielloński

Poezja: strategie lektury w XXI wieku

Najnowszy numer tematyczny „Wielogłosu” postanowiliśmy poświęcić meta-krytycznej refleksji nad współczesnymi propozycjami czytania poezji. W centrum naszego zainteresowania znalazły się nowe, intrygujące kierunki badań szeroko pojętego poezjoznawstwa oraz perspektywy rozwoju tej dziedziny. Chcemy zatem włączyć się w dyskusję nad tym, jakie strategie lektury i odbioru poezji można dziś określić jako dominujące, najbardziej oryginalne lub obiecujące, a jakie tracą na znaczeniu. Pytanie o aktualne dyskursy dotyczące poezji może również przynieść inspirujące intuicje badawcze odnoszące się do przemian, jakim generalnie podlega obecnie literatura jako przedmiot badań w humanistyce.

Jedną z najistotniejszych kwestii, jakie warto w tym kontekście podnieść, są przemodelowania samego pojęcia poezji i języka poetyckiego – a w związku z tym i naszych praktyk lekturowych – w czasach po cyfrowej rewolucji. Warto zapytać, za pomocą jakich metodologii, narzędzi i języków opisu potrafimy dziś uchwycić zarówno tradycyjne, jak i nowe sposoby czytania, odbierania albo doświadczenia wiersza, a nawet jego performatywnego współtworzenia. Nie sposób bowiem nie zgodzić się z twierdzeniem, że w dobie dynamicznych i trudno przewidywalnych zmian na polu komunikacji literackiej (oraz komunikacji międzyludzkiej w ogóle) czas ponownie postawić pytanie o granice literackości. Jak można sądzić, to właśnie badania nad poezją zdają się odczuwać owe zmiany w sposób specyficzny i symptomatyczny. Przemiany, o których mowa, wyraźnie wpływają na sposoby percypowania poezji przez różne kręgi odbiorców, a także na badawcze i krytyczne kategoryzacje, jakim poddajemy ten obszar kultury¹. Mam tu na myśli między innymi intrygujące

¹ A. Kałuża, *Poezja, obraz, piśmienność i wizualność od 1989 roku*, „Wielogłos” 2020, nr 1, s. 37–56.

badawczo obszary literatury cyfrowej, e-literatury oraz różnych form funkcjonowania literatury w internecie, dla których wciąż szukamy nowych siatek pojęciowych i metod interpretacji – te dotychczasowe, wypracowane w epoce Gutenberga, okazują się często niewystarczające lub wymagają zrewidowania². W środowisku wirtualnym skomplikowaniu ulega też samo pojęcie znaku – proponuje się nawet wprowadzenie pojęcia znaku digitalnego³. Jakie mechanizmy zachodzą zatem obecnie w polu literackim? Czy, jak przekonuje Elżbieta Winiecka, następuje jego radykalne poszerzenie (a wraz z tym – ekspansja możliwości ekspresywnych i komunikacyjnych poezji), czy może przeciwnie, podlega ono zawężeniu i partykularyzacji z dominacją lokalnych obiegów zamkniętych? W jaki sposób badać te przemiany i jakim językiem o nich pisać?

Przyglądanie się dzisiejszym strategiom lektury poezji wiązać się może także z namysłem nad historią lektury poezji rozumianej jako praktyka kulturowa, jak czyni to między innymi Roger Chartier⁴. Można więc zapytać, na jakie sposoby czyta się poezję w epoce nadmiaru informacji, jaki jest wspólnotowy i indywidualny wymiar jej odbioru, jakie kategorie opisu byłyby najbardziej przydatne do uchwycenia tego wielowymiarowego zjawiska. Badania nad poezją zdają się bowiem wciąż dość mocno przywiązane do tradycyjnie pojmowanej kategorii tekstu, zbyt mało uwagi poświęca się natomiast na przykład ustnym sposobom wykonywania poezji, a więc jej czysto performatywnemu wymiarowi, tak istotnemu od jej najwcześniejszych początków. Zwraca na to uwagę w swoich badaniach między innymi Aleksandra Kremer, rozważając pojęcie „ważnego słuchania”, wtórnej oralności i wpływu głosu (autora lub wykonawcy) na styl odbioru tekstu poetyckiego⁵. Innym ważnym polem dociekań okazuje się zagadnienie wizualności i przestrzenności tekstu poetyckiego – chodzi tu nie tylko o prowadzone już od lat badania nad poezją konkretną i wizualną czy nad książką artystyczną, skupione często na aspekcie edytorskim, typograficznym i zagadnieniu

² E. Winiecka *Poszerzanie pola literackiego. Studia o literackości w internecie*, Kraków: Universitas 2020; U. Pawlicka, *Polska poezja cybernetyczna. Konteksty i charakterystyka*, Kraków: Korporacja Ha!art 2012.

³ E. Szczęsna, *Cyfrowa semiopoetyka*, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN 2018.

⁴ R. Chartier, *Czy książki wywołują rewolucje? Szkice z historii książki, lektury i kultury piśmiennej*, post. i red. nauk. P. Rodak, Warszawa: Wydawnictwa UW 2019. Por. K. Koziołek, *Czas lektury*, Katowice: Wydawnictwo UŚ 2017.

⁵ A. Kremer, *The Sound of Modern Polish Poetry. Performance and Recording after World War II*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2021; P. Middleton, *Distant Reading. Performance, Readership, and Consumption in Contemporary Poetry*, Tuscaloosa: University of Alabama Press 2005; *Close Listening. Poetry and the Performed Word*, ed. Ch. Bernstein, New York–Oxford: Oxford University Press 1998; *The Sound of Poetry, the Poetry of Sound*, eds. M. Perloff, C. Dworkin, Chicago: University of Chicago Press 2009.

medialności tekstu⁶, ale o poważniejsze przesunięcia w sposobach myślenia o samym tekście jako o przedmiocie materialnym bądź niestabilnym i trudno uchwytnym wytworze performatywnego działania, czy też jako o inter-/polimedialnej praktyce kulturowej⁷. Rozpoznania z kręgu zwrotu wizualnego zdają się z kolei inspirować do zrewidowania relacji między wizualnością i piśmiennością w kontekście poezji. Obserwujemy osobliwe rozchwianie granic, w których umownie umieszczamy różnego rodzaju formy poetyckie – diagnozujemy ich niejasny, labilny status, a czytany tekst często wymaga uważnej integracji wielu różnych, splecionych ze sobą jego aspektów (tekstualnego, wizualnego, głosowego, materialnego, performatywnego, transmedialnego). Jakie więc szanse, możliwości i zagrożenia niesie owa diagnoza dla przyszłych poszukiwań poezjoznawstwa? Jak na nowo ustanowić relacje między autorem, tekstem i odbiorcą?

Warto spojrzeć z pozycji metakrytycznego dystansu na propozycje badaczy z kręgu tak zwanej nowej filologii i krytyki genetycznej⁸, którzy zadają sobie pytania o to, jak pracować z tekstem o niestabilnym statusie, wymykającym się niekiedy tradycyjnym narzędziom filologii – a więc z wszelkiego rodzaju przed-tekstami (rękopis, *page performative*), ale też wymagającymi rekonstrukcji zabytkami poezji dawnej czy tekstami performatywnie wytworzonymi podczas slamu poetyckiego. Niekiedy trudno już dzisiaj mówić o tekście poetyckim jako o tworze ostatecznym i stabilnym; jego znaczenia pozostają ściśle związane z jego materialnymi postaciami – często jakże różnymi, skoro myślimy dziś także o materialności wirtualnej, a piśmienny zapis w tradycyjnym, papierowym wydaniu traktujemy jako jedną z możliwych form funkcjonowania poezji. Ciekawym polem rozważań mogłyby się stać również projekty cyfrowego opracowywania i udostępniania rękopisów oraz pytanie o to, jak wprowadzenie w nowy transmedialny kontekst może wpłynąć na nasze decyzje interpretacyjne. Szczególnie frapujące w kontekście poezji są nowe propozycje metodologiczne z kręgu *distant reading* i badań stylo-

⁶ A. Kremer, *Przypadki poezji konkretnej. Studia pięciu księzek*, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN – Stowarzyszenie Pro Cultura Litteraria 2015; A. Przybyszewska, *Liberackość dzieła literackiego*, Łódź: Wydawnictwo UŁ 2015; M. Dawidek-Gryglicka, *Historia tekstu wizualnego. Polska po 1967 roku*, Kraków: Ha!art 2012.

⁷ J. Orska, *Performatywy. Składnia/retoryka, gatunki i programy poetyckiego konstruktoryzmu*, Kraków: Wydawnictwo UJ 2019; B. Bodzioch-Bryła, *Sploty: przepływy, architek(s)ury, hybrydy. Polska e-poezja w dobie procesualności i konwergencji*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie 2019; „Forum Poetyki”, lato 2019, jesień 2019 (*Interpoetyki I*, *Interpoetyki II*).

⁸ J. McGann, *Black Riders. The Visible Language of Modernism*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1993; *Archiwa i bruliony pisarzy. Odkrywanie*, red. M. Prussak, P. Bem, Ł. Cybulski, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN 2017; „Teksty Drugie” 2014, nr 2 (*Nowa [?] filologia*); J. Bryant, *Płynny tekst. Teoria zmienności tekstów i edytorstwa w dobie książki i ekranu*, przeł. Ł. Cybulski, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN 2020.

metrycznych czy namysłu nad literaturą światową⁹. Jak odnajduje się poezjoznawstwo wobec tych nowych możliwości, czy jest nimi w ogóle zainteresowane – a może dąży do stworzenia jakiejś alternatywnej metodologii, specyficznej dla własnego funkcjonowania i przedmiotu badań?

Czy w dynamicznie zmieniającym się krajobrazie współczesnej humanistyki oraz w dyskusjach nad jej kondycją, płynnymi granicami dyscyplin i fluktuacjami kolejnych „zwrotów” możemy zaobserwować obiecujące i odświeżające dla poezjoznawstwa orientacje badawcze? A jeśli tak, to na ile i jak mogą one wpłynąć na nasze strategie interpretacyjne? Jakie konsekwencje dla dzisiejszego postrzegania poezji, języka poetyckiego oraz postaci samych poetek i poetów mają takie perspektywy badawcze jak postsekularyzm, feminizm, studia nad rzeczami, orientacje z kręgu biohumanistyki i badań nieantropocentrycznych, rozważania spod znaku zwrotu afektywnego, zwrotu somatycznego, performatyki czy ekokrytyki¹⁰? W ostatnich latach obserwujemy także szeroko zakrojone badania nad powrotami idei i praktyk awangardowych w poezji powojennej czy wznowienie dyskusji nad kategorią oryginalności¹¹.

⁹ F. Moretti, *Wykresy, mapy, drzewa. Abstrakcyjne modele na potrzeby historii literatury*, przeł. T. Bilczewski, A. Kowalczewski-Pawlik, Kraków: Wydawnictwo UJ 2016; P. Casanova, *Światowa republika literatury*, przeł. E. Gałuszka, A. Turczyn, Kraków: Wydawnictwo UJ 2017.

¹⁰ Frapujące stają się takie zagadnienia, jak: emancypacyjny potencjał tworzenia i odbierania poezji; doświadczeniowy i somatyczny wymiar pisania oraz lektury; problem obecności kobiet w historii poezji czy przemiany w myśleniu o podmiotowości w poezji np. z perspektywy genderowej; poezja jako pole działania afektów i sposoby ich manifestacji w tekście poetyckim; wpływ dyskursów nieantropocentrycznych czy też postantropocentrycznych na idiom poetyckie oraz czytelniczą percepcję. Zob. m.in.: P. Bogalecki, *Wiersze-partytury w poezji polskiej neoawangardy. Białoszewski – Czycz – Drahan – Grześczak – Partum – Wirpsza*, Kraków: Wydawnictwo UJ 2020; P. Bogalecki, *Szczęśliwe winy teolingwizmu. Polska poezja po roku 1968 w perspektywie postsekularnej*, Kraków: Universitas 2016; A. Dziadek, *Projekt krytyki somatycznej*, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN 2014; K. Bartczak, *Materia i autokreacja. Dociekania w poetyce wielościowej*, Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria 2019; M. Głosowicz, *Maszynerie afektywne. Literackie strategie emancypacji w najnowszej polskiej poezji kobiet*, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN 2019; A. Jarzyna, *Post-koiné. Studia o nieantropocentrycznych językach (poetyckich)*, Łódź: Wydawnictwo UŁ 2019; A. Filipowicz, *Sztuka mięsa. Somatyczne oblicza poezji*, Gdańsk: Fundacja Terytoria Książki 2013; *Pleć awangardy*, red. A. Kałuża, M. Baron-Milian, K. Szopa, Katowice: Wydawnictwo UŚ 2019; *Formy (nie)obecności. Szkice o współczesnej poezji kobiet*, red. J. Grądział-Wójcik, A. Kwiatkowska, E. Sołtys-Lewandowska, Kraków: Universitas 2018; K. Skibski, *Poezja jako literatura. Relacje między elementami języka poetyckiego w wierszu wolnym*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2017.

¹¹ Zob. seria wydawnicza „Awangarda/Rewizje” Ośrodka Badań nad Awangardą działającego przy Wydziale Polonistyki UJ, m.in.: *Nauka chodzenia. Teksty programowe późnej awangardy*, t. 1–2, red. W. Browarny, P. Mackiewicz, J. Orska, Kraków: Wydawnictwo UJ 2018–2019. Por. M. Perloff, *Unoriginal Genius. Poetry by Other Means in the New Century*, Chicago: University of Chicago Press 2010.

Modele lektury, które praktykują dzisiejsi badacze poezji, okazują się dość zróżnicowane: w wielogłosie rozmaitych wypowiedzi na temat poezji znajdziemy lektury oparte na otwartości i empatycznym „wsluchiwaniu się w tekst”, ale też te podporządkowane ironicznemu wywracaniu na nice czytelnicznych nawyków lub traktujące poezję jako jedną z praktyk kulturowych, lektury „bliskie” i „dalsze” względem tekstu, intymne bądź zaangażowane, afirmatywne lub kwestionujące sam trud badania poezji, odczytania radykalne i minimalistyczne, głosy zorientowane na kwestie estetyczne lub egzystencjalne. Warto objąć badawczym spojrzeniem tę wielowymiarową mozaikę, być może w poszukiwaniu pewnych zależności, tendencji, relacji między różnymi propozycjami. Zapraszamy do namysłu nad współczesnymi koncepcjami mówienia o poezji i różnymi formami jej obecności w świecie. W jakiej kondycji są tradycyjne narzędzia hermeneutyki i czy wciąż pozostają użyteczne dla badaczy poezji? Jakim przeobrażeniom mogą lub powinny ulec formy pisarstwa naukowego na temat tego obszaru literatury? Czy w przyszłości pozostaniemy wierni wciąż chyba dominującej szkole czytania spod znaku metody *close reading*, czy może na horyzoncie rysują się już nowe, odkrywcze sposoby lektury, które miałyby szansę ją zastąpić? A może raczej skierujemy się w stronę wynajdywania własnych, prywatnych języków krytycznych i indywidualnych projektów lekturowych?

Mamy nadzieję, że odpowiedzi na przynajmniej niektóre z tych pytań przyniosą opublikowane w niniejszym numerze artykuły. Paweł Kaczmarowski w szkicu *Wielogłos i autonomia. Nieoczywiste sojusze w debacie wokół wystąpień Igora Stokfiszewskiego* skłania nas do ponownego przyjrzenia się serii wypowiedzi krytycznoliterackich Stokfiszewskiego oraz jego dyskutantów, na różne sposoby odnoszących się do propozycji autora *Zwrotu politycznego*. Rekonstrukcja owej debaty z roku 2007 pozwala na nowo spojrzeć na powracający w dyskusjach problem zaangażowania w poezji po 1989 roku, również z aktualnej perspektywy. Szczególnie interesujące w eseju Kaczmarowskiego jest zaakcentowanie i sprobematyzowanie tych aspektów omawianej polemiki, które nie dość wyraźnie wybrzmiały w dotychczasowych komentarzach na jej temat, a które okazują się mieć – jak przekonuje autor – istotne i zaskakujące konsekwencje metodologiczne, filozoficzne i polityczne. Karolina Górniak-Prasnal w szkicu *Archiwa in statu nascendi. Tymoteusz Karpowicz i Krystyna Miłobędzka – wstęp do badań nad procesem twórczym* analizuje wybrane materiały z archiwów Karpowicza i Miłobędzkiej, proponując z jednej strony lekturę poezji dwojga przedstawicieli powojennej awangardy w ujęciu relacyjnym, a z drugiej – przedstawiając wstępne rozpoznania mogące stać się inspiracją do dalszych badań krytycznogenetycznych nad twórczością tych autorów. Sebastian Brejnak, autor eseju *Dialektyka samotności, czyli „nie o śmierć tutaj chodzi, lecz o biały kordonek”*, omawia tytułową samotność jako jedną z najważniejszych kategorii w słowniku poetyckim Ewy Lipskiej, analizując wybrane utwory z tomu

z roku 1981. Przekonuje, że samotnicy Lipskiej funkcjonują stale „w trybie awaryjnym”, zawieszeni między pragnieniem transgresji i introspekcji. Tak zorientowana lektura tekstów poetki w interesujący sposób umiejscowiona zostaje w kontekście myśli Nietzschego oraz eseju *Dialektyka samotności* Octavia Paza. Z kolei Grzegorz Czemiel przygląda się związkom między twórczością amerykańskiej poetki Elizabeth Bishop a liryką oryginalną i przekładami Andrzeja Sosnowskiego. Artykuł *Kartografie utraty* identyfikuje oraz omawia liczne zbieżności i pokrewieństwa pomiędzy dwojgiem autorów, ale też problematyzuje kwestię przekładu w poezji i relacji między dziełem własnym a tłumaczonym. Katarzyna Sawicka-Mierzyńska stawia pytanie o to, „czy [Psiej książce] Piotra Janickiego potrzebna jest ekokrytyka (i odwrotnie)?” i podejmuje próbę rekonstrukcji podmiotu wypowiadającego się w tomie z roku 2018, wykorzystując do tego pojęcia i kategorie zaczerpnięte z dyskursu ekokrytycznego, reprezentowane tu głównie przez Aleksandrę Ubertowską, Rosi Braidotti i Timothy’ego Mortona. Autorka przygląda się temu, w jaki sposób Janicki stara się przełamać w swojej poezji antropocentryczną perspektywę. Katarzyna Ciemiera w szkicu *(Nie)zaangażowany głos Innego („Nie” Konrada Góry)* interpretuje dedykowany „nikomu, innemu” tom z roku 2016 w perspektywie najnowszych ustaleń *sound studies*, proponując taką jego lekturę, która na planie pierwszym umieszcza niepodporządkowujący się mowie głos, a która jednocześnie sugeruje pewne przesunięcia w sposobie rozumienia kategorii zaangażowania w poezji. I wreszcie Krzysztof Sztafa w eseju zatytułowanym *Pasja kresu. Przyczynek do poetyckiego rejestru Tomasza Pułki* w oryginalnym ujęciu przedstawia dynamikę rejestru poetyckiego autora tomu *Mixtape* i bada wpływ tytułowej „pasji kresu” na kształtowanie się wewnętrznych napięć tej poezji oraz jej estetycznych i egzystencjalnych ambiwalencji. Ważnym punktem odniesienia dla tej propozycji są wątki zaczerpnięte z pism Gilles’a Deleuze’a i Félix’a Guattariego.

W dziale „Recenzje i omówienia” publikujemy w tym numerze dwa artykuły recenzyjne. Magdalena Zdrodowska omawia książki Rosemarie Garland-Thomson pt. *Gapienie się, czyli o tym, jak patrzymy i jak pokazujemy siebie innym* (przekład Katarzyna Ojrzyńska) oraz *Niezwykłe ciała. Przedstawienia niepełnosprawności fizycznej w amerykańskiej kulturze i literaturze* (przekład Natalia Pamuła), które ukazały się w 2019 i 2020 roku. Autorka recenzji nie tylko charakteryzuje pojęciową i metodologiczną ramę tych dwóch fundamentalnych dla światowych badań nad niepełnosprawnością pozycji, lecz także lokuje recenzowane monografie na tle literaturoznawczych studiów o niepełnosprawności oraz w polskim kontekście społeczno-kulturowym. Szkic Katarzyny Trzeciak poświęcony jest natomiast wydanemu w zeszłym roku tomowi zbiorowemu *Dezorientacje. Antologia polskiej literatury queer* pod redakcją Alessandra Amenty, Tomasza Kaliściaka i Błażeja Warkockiego. Autorka podkreśla znaczenie antologii jako pierwszej publikacji prezentującej

w tak dużym zakresie polską literaturę *queer*, od wieku XVIII do czasów nam najbliższych, a szczególną uwagę poświęca otwierającemu antologię szkicowi pod tytułem *Literatura przewrotna*.

Bibliografia

- Archiwa i bruliony pisarzy. Odkrywanie*, red. M. Prussak, P. Bem, Ł. Cybulski, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN 2017.
- Bartczak K., *Materia i autokreacja. Dociekania w poetyce wielościowej*, Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria 2019.
- Bodzioch-Bryła B., *Sploty: przepływy, architek(s)tury, hybrydy. Polska e-poezja w dobie procesualności i konwergencji*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie 2019.
- Bogalecki P., *Szczęśliwe winy teolingwizmu. Polska poezja po roku 1968 w perspektywie postsekularnej*, Kraków: Universitas 2016.
- Bogalecki P., *Wiersze-partytury w poezji polskiej neoawangardy. Białoszewski – Czyż – Drahan – Grzeźczak – Partum – Wirpsza*, Kraków: Wydawnictwo UJ 2020.
- Bryant J., *Płynny tekst. Teoria zmienności tekstów i edytorstwa w dobie książki i ekranu*, przeł. Ł. Cybulski, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN 2020.
- Casanova P., *Światowa republika literatury*, przeł. E. Gałuszka, A. Turczyn, Kraków: Wydawnictwo UJ 2017.
- Chartier R., *Czy książki wywołują rewolucje? Szkice z historii książki, lektury i kultury piśmiennej*, posł. i red. nauk. P. Rodak, Warszawa: Wydawnictwa UW 2019.
- Close Listening. Poetry and the Performed Word*, ed. Ch. Bernstein, New York–Oxford: Oxford University Press 1998.
- Dawidek-Gryglicka M., *Historia tekstu wizualnego. Polska po 1967 roku*, Kraków: Ha!art 2012.
- Dziadek A., *Projekt krytyki somatycznej*, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 2014.
- Filipowicz A., *Sztuka mięsa. Somatyczne oblicza poezji*, Gdańsk: Fundacja Terytoria Książki 2013.
- Formy (nie)obecności. Szkice o współczesnej poezji kobiet*, red. J. Grądziel-Wójcik, A. Kwiatkowska, E. Sołtys-Lewandowska, Kraków: Universitas 2018.
- „Forum Poetyki”, lato 2019, jesień 2019 (*Interpoetyki I, Interpoetyki II*).
- Głosowicz M., *Maszynerie afektywne. Literackie strategie emancypacji w najnowszej polskiej poezji kobiet*, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 2019.
- Jarzyna A., *Post-koiné. Studia o nieantropocentrycznych językach (poetyckich)*, Łódź: Wydawnictwo UŁ 2019.
- Kałuża A., *Poezja, obraz, piśmienność i wizualność od 1989 roku*, „Wielogłos” 2020, nr 1.
- Koziółek K., *Czas lektury*, Katowice: Wydawnictwo UŚ 2017.
- Kremer A., *Przypadki poezji konkretnej. Studia pięciu książek*, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN – Stowarzyszenie Pro Cultura Litteraria 2015.

- Kremer A., *The Sound of Modern Polish Poetry. Performance and Recording after World War II*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2021.
- McGann J., *Black Riders: The Visible Language of Modernism*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1993.
- Middleton P., *Distant Reading. Performance, Readership, and Consumption in Contemporary Poetry*, Tuscaloosa: University of Alabama Press 2005.
- Moretti F., *Wykresy, mapy, drzewa. Abstrakcyjne modele na potrzeby historii literatury*, przeł. T. Bilczewski, A. Kowalczewski-Pawlik, Kraków: Wydawnictwo UJ 2016.
- Nauka chodzenia. Teksty programowe późnej awangardy*, t. 1–2, red. W. Browarny, P. Mackiewicz, J. Orska, Kraków: Wydawnictwo UJ 2018–2019.
- Orska J., *Performatywy. Składnia/retoryka, gatunki i programy poetyckiego konstrukttywizmu*, Kraków: Wydawnictwo UJ 2019.
- Pawlicka U., *(Polska) poezja cybernetyczna. Konteksty i charakterystyka*, Kraków: Korporacja Ha!art 2012.
- Perloff M., *Unoriginal Genius. Poetry by Other Means in the New Century*, Chicago: University of Chicago Press 2010.
- Płeć awangardy*, red. A. Kałuża, M. Baron-Milian, K. Szopa, Katowice: Wydawnictwo UŚ 2019.
- Przybyszewska A., *Liberackość dzieła literackiego*, Łódź: Wydawnictwo UŁ 2015.
- Skibski K., *Poezja jako literatura. Relacje między elementami języka poetyckiego w wierszu wolnym*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2017.
- Szczęsna E., *Cyfrowa semiopoetyka*, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN 2018.
- „Teksty Drugie” 2014, nr 2 (*Nowa [?] filologia*).
- The Sound of Poetry, the Poetry of Sound*, eds. M. Perloff, C. Dworkin, Chicago: University of Chicago Press 2009.
- Winięcka E., *Poszerzanie pola literackiego. Studia o literackości w internecie*, Kraków: Universitas 2020.